

Лемещенко-Лагода В. В.,

викладач-стажист кафедри іноземних мов

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ШОТЛАНДСЬКОГО ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Статтю присвячено проблемі періодизації шотландського лексикографічного процесу та класифікації словників шотландської мови Скотс. У статті окреслено основні періоди становлення шотландської національної лексикографії, визначено характерні риси кожного етапу, класифіковано словники шотландської мови, а також виділено їх основні класифікаційні ознаки та параметри.

Ключові слова: лексикографія, періодизація лексикографічного процесу, шотландська мова Скотс, параметри класифікації словників.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку лексикографічної науки історія становлення різноманітних національних лексикографій є предметом активного вивчення багатьох науковців. У дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених неодноразово були визначені та охарактеризовані основні особливості розвитку лексикографічної науки багатьох країн. Проте вивчення особливостей шотландського лексикографічного процесу століттями залишалось поза увагою науковців і тільки у другій половині ХХ ст. почали виходити друком перші статті та дослідження. Саме вони дали поштовх активному вивченню історії лексикографічної фіксації шотландської мови Скотс на сучасному етапі її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на свій тривалий розвиток, питання періодизації та стандартизації шотландської національної лексикографії залишалось поза пильною увагою як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. У роботах британських та інших зарубіжних авторів були спроби надати історичний огляд шотландського лексикографічного процесу (О. Карпова, I. Macleod, J.D. McClure, C. Robinson, L. Pike), проте більшість словників опрацьовувалися лише частково (S. Rennie, C. Macafee). Вважаємо за потрібне зазначити, що наразі немає досліджень, у яких було системно класифіковано та описано принципи побудови словників шотландської мови Скотс.

Мета статті полягає у вивченні особливостей лексикографічного процесу Шотландії шляхом аналізу словників та виявленні специфічних рис словників з огляду на їх різновид та спосіб подачі матеріалу.

Основний виклад матеріалу. Вважаємо за потрібне зазначити, що шотландська лексикографія розвивалась незалежно від англійської, проте частково повторюючи принципи побудови англійських словників на ранньому етапі свого розвитку. Аналізуючи історію шотландської лексикографії, можна умовно окреслити декілька періодів її розвитку:

- Період глосаризації (ХІІ – ХVІІІ ст.);
- Донауково-діалектологічний період (ХІХ – поч. ХХ ст.);
- Історичний період (поч. ХХ ст. – кін. ХХ ст.);
- Науковий період (ХХІ ст.).

Період глосаризації характеризується, перш за все, великою кількістю списків або переліків окремих, довільно обраних

авторами слів, тлумачення яких мало поверховий та описовий характер, переважно без зазначення граматичних чи фонетичних особливостей лексичних одиниць. Перші шотландські глосарії, які почали складати у Шотландії з 1150 р., можна поділити на дві групи:

- *internal glosses* (супроводжували латинські тексти, пропонуючи пояснення шотландською мовою);
- *interlinearglosses* (алфавітні списки важких слів, найчастіше у формі прикнижних глосаріїв) [13, с. 15].

Проте найвизначнішим досягненням періоду «глосаризації» є видання глосаріїв юридичних термінів. Існує дуже багато прикладів коротких списків найуживаніших або найбільш складних термінів шотландською мовою Скотс, представлених у алфавітному порядку, які наводились наприкінці збірок судових протоколів справ (*“digest practicks”*), розглянутих у порядку цивільного судочинства. Однією з таких колекцій, про яку до останнього часу було мало відомо, є збірка, авторство якої приписують Девіду Челмерзу (David Chalmers), видана у 1566 р.

Варто зазначити, що переважна більшість шотландських юридичних глосаріїв укладалась окремими освіченими шотландцями, які працювали у сфері юриспруденції [2, с. 49]. Першим дійсно завершеним та логічно побудованим словником юридичних термінів шотландською мовою Скотс слід вважати словник-глосарій Джона Скіна (John Skene) *“De verborum significatione – The Exposition of the terms and difficill words, contained in the foure Buiks of Regiam Maiestatem, and uthers, in the Acts of Parliament, infeltments, and used in practique of this Realme, and with divers rules, and common places, or principals of the Lawes”*. У цьому словнику представлені латинські та шотландські юридичні терміни цивільного права з перекладом, поясненням та прикладами. Словникові статті носять переважно описовий характер, ніж нормативний. Зазвичай автор вказує походження слова та може зазначити, у яких відомих документах та законах або у яких саме справах судочинства був використаний певний термін.

Після праці Дж. Скіна найбільш визначною презентацією шотландської юридичної термінології є *“Some Doubts & Questions in the Law, Especially of Scotland”* сера Джона Нісбета, Лорда Дірлетона (Sir John Nisbet, Lord Dirleton), яка була видана після смерті автора у 1698 р. У свою чергу, ця книга дала поштовх до написання глосарію *“Dirleton’s Doubts and Questions in the Law of Scotland, Resolved and Answered”* сером Джеймсом Стюартом, Лорд-адвокатом, генеральним прокурором у справах Шотландії (Sir James Steuart of Goodtrees, then Lord Advocate), який також був виданий після смерті автора у 1715 р. Обидві праці вважаються найвизначнішими здобутками шотландської лексикографічної термінологічної практики.

Головною тенденцією донауково-діалектологічного періоду розвитку шотландської лексикографії слід вважати спро-

бу укладачів словників визначити певну форму написання, вимови та вживання лексичних одиниць. Таким чином лексикографи намагались надати вичерпну інформацію до кожного слова, як наслідок – тлумачення слів у словниках мають більш розгорнуту структуру, проте переважно зберігається описовий характер розкриття значення, значна увага приділяється розкриттю етимології, а вживання слів ілюструється прикладами з літератури.

Офіційно початок цього періоду пов'язують з виданням у 1808 р. першого повноцінного словника шотландської мови "An Etymological dictionary of the Scottish Language" Джоном Джеймісоном (J. Jamieson) [8]. Единбурзький мовознавець та лексикограф доктор С'юзан Ренні (Susan Rennie) вказує на надзвичайну важливість його праці: «Джеймісон зберіг Скотс тоді, коли вона була на межі повного занепаду. Його словник для шотландців є настільки ж цінним, як словник Семюеля Джонсона для англійців. Це одна з найважливіших праць європейської лексикографії» [12, с. 32].

Власне оригінальна назва словника "An Etymological dictionary of the Scottish Language: illustrating the words in their different significations, by examples from ancient and modern writers; shewing their affinity to those of other languages, and especially the northern; explaining many terms, which, though now obsolete in England, were formerly common to both countries; and elucidating national rites, customs and institutions, in their analogy to those of other nations; to which is prefixed, a dissertation on the origin of the Scottish language" досить красномовно свідчить про завдання та зміст словника. Автор перелічує можливі значення слів, супроводжуючи їх прикладами з літератури, прослідковує їх походження, дає вичерпне пояснення національно маркованої лексики.

Наступним кроком розвитку шотландської лексикографії стала поява у 1826 р. "Pocket dictionary of the Scottish Idiom" Роберта Монхербі (Robert Monherby). Він став першим кишеньковим та єдиним на сьогоднішній день перекладним словником з мови Скотс на англійську та німецьку мову. Головне призначення словника, як вказує сам автор, це пояснення значень слів для кращого розуміння робіт Вальтера Скотта, Роберта Бернса, Алана Рамсея та інших видатних шотландських письменників.

Окрім вищезазначених словників, слід наголосити на виданні першого шотландсько-англійського термінологічного глосарію для добувної промисловості у 1886 р. Джеймсом Барроуменом. Необхідність укладання такого словника пояснюється значним зростом вугледобувної промисловості у Шотландії та Англії того часу.

Паралельно до нормативної лексикографії у XIX ст. значний розвиток отримала також діалектна лексикографія шотландських мовних варіантів. До найважливіших словників цього етапу можна віднести: "A Glossary of North Country words" Джона Брокетта (John Brockett), "The dialect of Banffshire: with a glossary of words not in Jamieson's Scottish dictionary" Волтера Грегора (Walter Gregor) (1866), "Observations on the Scottish Dialect" Джона Сінклера (John Sinclair) (1876) та інші. Головною метою укладання цих словників було зберігання поступово зникаючих діалектних слів у різних частинах Шотландії та їх закріплення у мові. Історичний період розвитку шотландської лексикографії характеризується, головним чином, заміною нормативного принципу складання словників відносно системним дескриптивним підходом.

У грудні 1907 р. шотландський науковець сер Вільям Крейг (William Craige) провів серію лекцій про заходи, необхідні для залучення населення в збір існуючих шотландських слів, балад, легенд і традицій. Незабаром після цього був створений комітет з вивчення шотландських діалектів (Scottish Dialects Committee) на чолі з Вільямом Грантом (William Grant). В. Грант запропонував знайти кореспондентів у різних районах Шотландії, які повинні були складати списки слів з письмових та усних джерел, вказуючи нові слова та значення. Ця діяльність призвела до появи чотирьох томів праць комітету (1913, 1916, 1919, 1921).

У 1929 р. була заснована "The Scottish National Dictionary Association" (SNDA), яка мала на меті популяризацію мови Скотс шляхом створення словників сучасної шотландської мови. Ця мета була остаточно втілена у 1976 р. у зв'язку із завершенням 10-томного "Scottish National Dictionary" (SND) [11, с. 153]. SND був підготовлений і виданий під керівництвом Вільяма Гранта (з 1929 по 1946) і Девіда Мурісона (David Murison) (з 1946 по 1976).

Першим редактором "Scottish national dictionary" був Вільям Грант. Саме завдяки його старанням та копійчій праці у 1931 р. з великим успіхом було опубліковано перший том SND. Матеріал для нього відбирався з різноманітних письмових та усних джерел, які датуються від 1700 до 1976 р. У 1946 році, після смерті Вільяма Гранта, Девід Мурісон став головним редактором словника.

Порядок відомостей про слово у словнику простий і логічний. Слово, виділене великим жирним шрифтом, надається у його основній формі. Далі вказуються варіанти орфографії, якщо такі є. Після цього пропонуються граматичні характеристики (частина мови, основні форми дієслів, ступені порівняння прикметників, множина іменників тощо). За цим надаються вказівки щодо правильної вимови слова, фразеологічні сполучення для кожного зі значень слова. Завершується словникова стаття цитатами, що ілюструють вживання слова в різних його значеннях із зазначенням автора і дати.

Також у цей період було розпочато роботу над складанням "The Dictionary of the Older Scottish Tongue" (DOST), який був остаточно завершений у 2002 р. Цей словник складається з 12-ти томів та охоплює період розвитку лексичного складу Скотс від 12 ст., першої письмової пам'ятки, написаної на Скотс, до 1700 р. Робота над укладанням словника тривала протягом 80 років [7, с. 119].

Сучасний науковий етап розвитку шотландської лексикографії має на меті прагнення подолати традиційну відірваність словникового опису мови від її граматичного опису та перейти від винятково філологічного опису слова до цілісного філологічного та культурологічного опису слова-поняття із залученням елементів етнолінгвістичного знання. Таким чином, однією з особливостей цього етапу є тенденція відображати мовні явища у безпосередньому зв'язку з елементами культури, описуючи тим самим вплив культури на формування мови. Загалом, у період з 1998 р. до 2008 р. вийшло друком понад 20 словників та тезаурусів, головним завданням яких є розкриття лексичного та граматичного значення слова, опис варіантів вимови, етимології слова, ідіом та фразеологізмів. Серед них "Concise English-Scots dictionary", "The Scots Thesaurus", "The Pocket Scots Dictionary", "The Essential Scots Dictionary" та інші.

“Concise English-Scots dictionary” був виданий у 1999 р. в Единбурзі й нараховує 15 000 слів. Цей двомовний словник призначений для тих, хто цікавиться шотландською мовою Скотс та прагне навчитись не тільки розуміти її, а й говорити нею.

“The Scots Thesaurus” (1999) – це словник-тезаурус, що містить більше 20 000 шотландських слів різноманітної тематики (тварини та рослини, фермерство та риболовля, їжа та напої, емоції та характер тощо). Кожне слово супроводжується перекладом та поясненням англійською мовою.

“The Collins Scots Gem Dictionary”, виданий у 2006 р., пропагувався його укладачами як словник живої шотландської мови (“... a dictionary of living Scots”). Тобто, автори-укладачі відбирали для свого словника тільки ті шотландські слова та вирази, які є у активному вжитку більшості шотландців на цей момент. У словникових статтях надається тлумачення слова англійською мовою, його етимологія, а також інформація культурознавчого характеру.

Окрім навчальних словників широкого розповсюдження отримала серія книжок “Say it in Scots!” («Говори шотландською!»), автором переважної більшості яких є Кріс Робінсон (Chris Robinson), яка вийшла друком у 2008 р. й була перевидана у 2014 р. Усі частини серії містять походження слова, пояснення англійською, а також приклади з літератури шотландською мовою Скотс.

У 2013 р. вийшов друком ілюстрований словник шотландських назв птахів “A guide to Scots bird names” автора Робіна Джексона (Robin Jackson), у якому надається повний перелік шотландських назв до кожного різновиду птахів з прикладами з літератури та англійським перекладом.

2014 р. ознаменувався виходом першого і поки що єдиного шотландсько-польського словника “Scots-Polish lexicon”, автором-укладачем якого є польська дослідниця Кася Міхальська (Kasia Michalska). Словник представлений у вигляді шотландсько-англо-польського глосарію без тлумачення значень та граматичної характеристики слів.

Останнім на цей момент є словник Джеймса Стівенсона (James A. C. Stevenson) та Ізебайль МакЛеод (Iseabail Macleod) “Scoor-out – A dictionary of Scots Words and Phrases in current use”, у якому пропонуються найбільш вживані на сучасному етапі розвитку шотландської мови Скотс слова та вирази з поясненням та перекладом англійською мовою, ілюстровані прикладами з шотландської літератури.

Багатоплановість та різноманітність представлених словників передбачають розгалуженість та велику кількість передумов для диференціації словникових видань. Таким чином, класифікуючи наявні видання, перш за все звертаємо увагу на їх розподіл *за обсягом представленої лексики*. Так, словники шотландської мови Скотс поділяються на чотири види:

1) Дуже малі словники: “A Dictionary of the Scottish language” (1818), “Pocket dictionary of the Scottish Idiom” (1826), “The Pocket Scots Dictionary” (1999), “Collins Gem Scots Dictionary” (2006), серію книг “Say it in Scots” (2008).

2) Малі словники: “Desultory notes on Jamieson’s Scottish Dictionary” (1899), “A Dictionary of Lowland Scotch” (1915), “The Scots Thesaurus” (1999), “Concise English-Scots dictionary” (1999).

3) Середні словники: “An Etymological dictionary of the Scottish Language” (1808), “Jamieson’s dictionary of the Scottish lan-

guage” (1867), “The Concise Scots Dictionary” (2005), “The essential Scots dictionary – Scots-English, English-Scots” (2004).

4) Великі словники: “Scottish National Dictionary” (1976), “The Dictionary of the Older Scottish Tongue” (DOST) (2002), “The Dictionary of the Scots Language” (DSL) (2004).

Ще одним із важливих підходів до класифікації сучасних словників є поділ, запропонований В. Дубичинським у його загальній типології словників, а саме – *за критерієм оформлення та деталізації інформації* [1, с. 70]. Згідно цього критерія словники поділяються на дві групи: комп’ютерні та друковані.

Серед комп’ютерних словників шотландської мови Скотс особливе місце займає перший онлайн-словник “The Dictionary of the Scots Language” (DSL), який на цей момент є найбільшим та найповнішим словником шотландської мови за уся її лексикографічну практику. Окрім нього шотландська комп’ютерна лексикографія представлена такими словниками, як “The Complete Ulster-Scots Dictionary”, “A Glossary of Words and Phrases used in Antrim and Down”, “The Shetland dictionary”, “The Orkney Dictionary”, “The Doric Dictionary” тощо.

Друковані словники, у свою чергу, науковець В. Дубичинський пропонує поділяти на:

– **багатомовні:** “Scottish National Dictionary” (1976), “The Dictionary of the Older Scottish Tongue” (DOST) (2002).

– **одномовні** словники: “A Glossary of North Country words” (1846), “A Dictionary of the Scottish language” (1945), “The Pocket Scots Dictionary” (1999), “Collins Gem Scots Dictionary” (2006) тощо.

– **кишенькові:** “Pocket dictionary of the Scottish Idiom” (1826), “The Pocket Scots Dictionary” (1999).

За особливостями сфери вживання шотландські словники можна розділити на:

– **словники мови письменників та поетів;**

Варто зазначити, що перший глосарій до творів шотландського письменника Роберта Бернса був надрукований ще у 1710 р. Цей словник неодноразово перевидався, доповнюючись новим мовним матеріалом. Проте найбільш визначними словниками вищевказаного типу треба вважати такі словники, як “A Dictionary of the Scottish language” (1818), “Pocket dictionary of the Scottish idiom” (1826), “A Dictionary of the Scottish language” (1946).

– **територіальні словники (діалектологічні);**

Виокремлюючи шотландські словники територіального типу, треба брати до уваги той факт, що вони у свою чергу поділяються на два типи:

– **словники, у яких шотландська мова Скотс представлена як діалект:**

“A glossary of North Country Words” (1846), “Observations on the Scottish dialect” (1876), “A Scots dialect dictionary” (1911).

– **словники, які пропонують лексику діалектів та мовних варіантів шотландської мови Скотс:**

“An etymological glossary of the Shetland and Orkney dialect” (1866), “The dialect of Banffshire” (1866), “A Glossary of the Shetland dialect” (1914), “The Shetland dictionary” (1979).

– **професійні та термінологічні словники:**

Професійні та термінологічні словники загалом представлені у двох напрямках:

– **словники юридичних термінів:**

“A dictionary of the Law of Scotland” (1826), “A dictionary and the digest of the Law of Scotland” (1861).

– словники гірничодобувної та кораблебудівельної промисловості:

“A Glossary of scotch mining terms” (1886), “Dictionary of Scottish Building” (1996).

Висновки. Підсумовуючи усе вищезазначене, варто наголосити, що незважаючи на велике розмаїття представлених словникових жанрів, більшість словників є лінгвістичними або лінгвокраїнознавчими. Окрім цього, для шотландського лексикографічного процесу характерним є превалювання змішаних або комплексних словників, а саме тлумачно-перекладних та тлумачно-перекладно-сполучуваних. Значною мірою це пояснюється тим, що шотландська мова Скотс, не зважаючи на свій статус регіональної мови, все ж таки й на сьогоднішній день не використовується в усіх сферах суспільного життя шотландців як англійська.

Більш того, можна зробити висновок, що майже усі словникові видання Шотландії розраховані не на власне шотландського читача, а на читачів з інших країн, тобто тих, хто цікавиться Шотландією або збирається її відвідати й не володіє достатнім культурознавчим матеріалом для розуміння традицій та звичаїв повсякденного життя шотландців, а також головних цінностей нації.

Література:

1. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособие / Дубичинский В.В. – М. : Наука: Флинта, 2008. – 432 с.
2. Карпова О.М. Английская и шотландская лексикографии : истоки, развитие, современное состояние / О.М. Карпова // Вестник ИвГУ. – 2013. – Вып. 1. – С. 47–54.
3. Collins Gem Scots Dictionary. – Edinburgh: HarperCollins UK; 2006. – 271 p.
4. Concise Dictionary of Scottish Words and Phrases / [Edited by Betty Kirkpatrick]. – E.: Crombie Jardine Publishing, 2006. – 162 p.
5. Concise English-Scots Dictionary. – Edinburgh: Polygon, 1999. – 325 p.
6. Concise Scots dictionary / [Edited by M. Robinson]. – E.: Edinburgh University Press Ltd, 2005. – 483 p.
7. Dareau M. Dictionary of the Older Scottish Tongue // Scotland in Definition : a History of Scottish Dictionaries / ed. by I. Macleod, J.D. McClure. – Edinburgh: Birlinn Ltd., 2012. – P. 116–143.
8. Jamieson J. An Etymological Dictionary of the Scottish Language. – Vol. 1-2. / J. Jamieson. – London: W. Creech, Constable, and Blackwood, 1808.

9. John Jamieson: The man who saved Scots' tongue – with help from his landlady [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.scotsman.com/news/arts/john-jamieson-the-man-who-saved-scots-tongue-with-help-from-his-landlady-1-2426855>
10. MacLeod I. Scottish National Dictionary // Scotland in Definition: a History of Scottish Dictionaries / ed. by I. Macleod, J.D. McClure. – Edinburgh: Birlinn Ltd., 2012. – P. 144–171.
11. Rennie S. Jamieson's Dictionary of: the Story of the First Historical Dictionary of the Scots Language. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 282 p.
12. The Dictionary of the Scots language [Електронний ресурс]. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dsl.ac.uk/>
13. Williamson K. Lexicography of Scots before 1700 // Scotland in Definition: a History of Scottish Dictionaries / ed. by I. Macleod, J.D. McClure. Edinburgh: Birlinn Ltd., 2012. – P. 13–35.

Лемещенко-Лагода В. В. К проблеме периодизации и систематизации шотландского лексикографического процесса

Аннотация. Статья посвящена проблеме периодизации шотландского лексикографического процесса и классификации словарей шотландского языка Скотс. В статье выделены основные периоды становления шотландской национальной лексикографии, определены характерные черты каждого этапа, классифицировано словари шотландского языка Скотс, а также описано их основные классификационные признаки и параметры.

Ключевые слова: лексикография, периодизация лексикографического процесса, шотландский язык Скотс, параметры классификации словарей.

Lemeshchenko-Lagoda V. To the problem of periodization and systematization of Scottish lexicographic process

Summary. The article has been devoted to the problem of periodization of Scottish lexicographic process and classification of dictionaries of Scots. The main periods of the establishment of Scottish national lexicography have been exposed, the characteristic features of each period have been defined, Scots dictionaries have been classified, the main classific features and characteristics have been described.

Key words: lexicography, periodization of the lexicographic process, Scottish language (Scots), features of classification of dictionaries.